

Rakowski, Witold

Proces zaludniania i wyludniania się gminy Jabłonna Lacka w województwie siedleckim

Rocznik Mazowiecki 7, 195-209

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD RAKOWSKI

PROCES ZALUDNIANIA I WYLUDNIANIA SIĘ GMINY JABŁONNA LACKA W WOJEWÓDZTWIE SIEDLECKIM

W procesie wzrostu i rozwoju społeczno-ekonomicznego zachodzi wyraźne zjawisko koncentracji zarówno potencjału gospodarczego, jak i demograficznego. Proces ten wiąże się ściśle z uprzemysłowieniem, zwłaszcza we wcześniejszej jego fazie, kiedy wzrost produkcji odbywa się głównie poprzez przyrost zatrudnienia. Koncentracja ludności w miastach i częściowo w strefach podmiejskich doprowadza na ogół do wyludniania się bezwzględnego lub względnego terenów wiejskich, szczególnie takich, które leżą z dala od większych ośrodków przemysłowych. Wyludnianie to może następować poprzez odpływ ludności lub też zmniejszanie się przyrostu naturalnego. Najczęściej zdarza się tak, że wysoki przyrost naturalny sprzyja emigracji. Jednocześnie nadmierna emigracja w długim okresie może doprowadzić do spadku przyrostu naturalnego i starzenia się ludności stabilnej.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie procesu zaludniania się i wyludniania gminy rolniczej pod wpływem migracji. Zagadnienie to będzie rozpatrywane w długim okresie na tle ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Tempo tego rozwoju, zwłaszcza uprzemysłowienia, i odpowiednio prowadzona polityka względem indywidualnego rolnictwa wpływają w zasadniczy sposób na kształtowanie się stanu ludności na wsi. Zjawiska, które zarysowały się w gminie Jabłonna Lacka, są typowe także dla wielu innych obszarów wiejskich w Polsce,

szczególnie we wschodniej części kraju. Rozpatrując zagadnienia ludnościowe w skali makroprzestrzennej, gubi się często specyficzne cechy regionalne i wielokierunkowość tych zjawisk. Dlatego też na przykładzie jednej gminy można chociaż częściowo pokazać zróżnicowanie procesów demograficznych występujących w mikroskali.

Opracowanie niniejsze należy traktować jako przyczynek do szerszych studiów nad wyludnianiem się wsi na Mazowszu i Podlasiu. Szczegółową analizę zjawisk demograficznych w mikroskali trudno jest przeprowadzić z uwagi na szczupłość materiałów statystycznych¹.

Sieć osadnicza i ludność gminy w latach 1825—1976

W obecnych granicach administracyjnych gminy Jabłonna Lacka znajduje się 31 jednostek osadniczych uwzględnionych w wydawnictwach Głównego Urzędu Statystycznego². Z uwagi na to, że trzy jednostki osadnicze tworzyły w zasadzie przez długi okres jedną całość, mianowicie Mołożew Wieś i Mołożew Kolonia (Dwór), Łuzki Wieś i Łuzki Kolonia oraz Wirów Wieś i Kolonia, brak jest danych statystycznych dla lat wcześniejszych, toteż będą one omawiane łącznie. W „Tabeli miast, wsi, osad Królestwa Polskiego”, wydanej w Warszawie w 1827 r., brak jest danych liczbowych dla 8 obecnych wsi. Można zatem uznać, że w tamtym okresie jeszcze nie istniały. Brak jest o nich wzmianki także w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”. Uwłaszczenie chłopów w 1864 r., a następnie reforma rolna w latach międzywojennych przyczyniały się do wykupywania ziemi, częściowej parcelacji majątków i powstawania nowych wsi lub rozbudowy istniejących. Dlatego tam, gdzie były folwarki, powstały nowe wsie, jak Władysławów wchodzący w skład dóbr Czekanów³, Teofilówka wchodząca w końcu XIX w. w skład dóbr Gródek, dalej Tończa,

¹ Zainteresowanie tą gminą zrodziło się w 1973 r. podczas zorganizowanego w Gródku nad Bugiem studenckiego obozu Koła Geografów SGPiS. Problematyka badań dotyczyła migracji ludności w byłym pow. sokołowskim. Materiały te zostały wykorzystane częściowo w pracy: W. Rakowski, K. Kuciński, *Przestrzenne zróżnicowanie ciężarów migracyjnych ludności regionu warszawskiego*. Monografie i opracowania SGPiS, nr 53, Warszawa 1976, oraz w pracy magisterskiej Marii Kozak (maszynopis w Bibliotece SGPiS).

² Zob. Ważniejsze informacje o gminach. Powiatowy Inspektorat Statystyczny w Sokolowie, GUS 1972, a także: *Statystyczna charakterystyka miejscowości w gromadach*, GUS 1971.

³ Szerzej na ten temat zob. „Kłosa”, 1886, t. 18. Przytaczam za *Słownikiem geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, Warszawa 1881.

Ludwinów. W wyniku parcelacji powstały także Dzierzby Włóściańskie, Krzemień-Zagacie, Podborne-Czortki.

Obecne wsie gminy Jabłonna Lacka są bardzo urozmaicone pod względem zwartości zabudowy i układu urbanistycznego. Obok wsi zwartych, jak Bujaly, Czekanów, Gródek (wieś), Jabłonna Lacka i Stara, Nowomodna, Wirów (wieś), Łuzki (wieś), Morszków, Niemirki, Wierzbice Strupki, Toczyska, Dzierzby Szlacheckie, występują wsie o zabudowie skupionej lub rozproszonej. Do wsi skupionych można zaliczyć: Czortki, Krzemień, Toczyska Podborne, Mołożew (wieś), Wierzbice Guzy. Do rozproszonych: Gródek Dwór, Zagacie, Tończę, Jabłonnę Średnią, Władysławów, Wieskę, Dzierzby Wł. i wszystkie kolonie. Są to prawie wszystkie wsie, które powstały w końcu XIX i na początku XX w.

Współczesne granice gminy Jabłonna w dużym stopniu pokrywają się z granicami z roku 1880 i 1921. Poprzednio do gminy tej należały także wsie Kamieńczyk i Kanabród, nie obejmowała zaś ona wsi Nowomodna i Wirów, które pozostawały w granicach gminy Repki. Trudno jest odpowiedzieć na pytanie, co zdecydowało o tym, że Jabłonna Lacka stała się siedzibą gminy. Położona w dolinie nad niewielką rzeczką, miała stosunkowo dogodne warunki naturalne do rozwoju rolnictwa i pozarolniczych działów gospodarki. Takie położenie dawało jej przewagę nad innymi wsiami. Około roku 1880 we wsi znajdowała się szkoła początkowa, browar, cegielnia, gorzelnia i młyn wodny⁴. Była ona także od dłuższego już czasu wsią parafialną. Obecnie wieś Jabłonna Lacka pod względem układu urbanistycznego zlewa się swą zabudową z Jabłonną Starą (dawniej Ruską) i Średnią. Te trzy wsie łącznie stanowią w zasadzie jedną jednostkę osadniczą. W 1970 r. liczyły one ponad tysiąc mieszkańców. Najbardziej rolnicza pod względem struktury zawodowej mieszkańców jest wieś Jabłonna Średnia, powstała prawdopodobnie w drugiej połowie XIX w., w wyniku parcelacji majątku. O Jabłonie Średniej brak jest jakiegokolwiek wzmianki w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego”. Granice między Jabłonną Średnią i Starą są dość płynne, skoro w spisach powszechnych z 1950 i 1960 r. przyjmowano je w różnych granicach, w związku z tym są duże różnice w liczbie ludności. Ujmując łącznie Jabłonnę Starą i Średnią, widać (tabela 1), że najwyższy stan ludności osiągnęła ona w 1960 r. Ale i w roku 1970 liczba ludności była wyższa niż w 1921. Natomiast w Jabłonie Lackiej od 1950 r. następuje systematyczny wzrost ludności, przy czym w roku 1950 liczba mieszkańców była niższa niż w 1921, a w roku 1970 — wyższa.

⁴ Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. III, Warszawa 1882, s. 346.

Stan ludności w poszczególnych wsiach gminy Jabłonna Lacka
w latach 1825—1970

Nazwa wsi	1825	1880	1921	1950	1960	1970
Bujały Gniewosze	189	269	323	313	294	258
Bujały Mikosze	127	185	274	261	261	247
Czekanów	5	299	334	321	340	332
Czortki	28	22	73	46	42	30
Dzierzby Szl.	370	814	441	381	375	413
Dzierzby Wł.	•	•	719	665	656	448
Gródek Dwór	414	650	101	203	256	158
Gródek Wieś	•	•	583	448	415	411
Jabłonna Lacka	212	325	508	434	476	548
Jabłonna Średnia	—	—	123	142	209	120
Jabłonna Stara	196	220 ^a	347	297	297	361
Krzemień Wieś	262	430	511	357	311	258
Krzemień-Zagacie	•	•	•	232	223	183
Ludwinów	—	7	57	50	45	40
Łuzki Wieś i Kol.	212	454	470	285	384	385
w tym Kol.	—	—	—	—	—	143
Mołożew Wieś i Dwór	173	251	433	349	344	312
w tym Dwór	—	—	—	—	—	129
Morsków	49	172	191	177	148	141
Niemirki	117	154	226	213	276	233
Nowomodna	142	79	199	225	237	202
Teofilówka	—	22	112	120	102	83
Toczyska Podborne	170	267	253	224	222	173
Toczyska Średnie	83	120	153	101	147	123
Tończa	—	35 ^a	74	77	82	70
Wieska Wieś	173	332	372	379	357	337
Wirów	171	290	531	573	415	465
w tym Kolonia	—	—	—	—	—	28
Wierzbie Guzy	95	109	78	84	86	79
Wierzbie Strupki	120	129	162	176	166	172
Władysławów	—	38	86	133	132	112
Razem	3308	5653	7734	7266	7298	6994

a. Szacunek.

Źródło: Dla 1825 r. Tabela miast, wsi, osad Królestwa Polskiego, Warszawa 1827.

1880 r. (około) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego.

1921 r. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, GUS 1924.

1950, 1960 r. Materiały zebrane w Archiwum GUS.

1970 r. Statystyczna charakterystyka miejscowości w gromadach, GUS 1971.

Z danych przytoczonych w tabeli 1 widać, że w latach 1825—1880, jak też w następnych 40 latach, zachodził proces wzrostu zaludnienia wszystkich wsi. Z dużym prawdopodobieństwem możemy przyjąć, że ów proces wzrostu ludności wiejskiej w tej gminie i innych należących

do byłego pow. sokołowskiego trwał do roku 1939, a być może nawet do 1944. Ówczesne tempo uprzemysłowienia kraju było niewystarczające, aby ze wsi odpyływała ludność co najmniej w liczbie równej przyrostowi naturalnemu. Stąd też była bardzo silna presja demograficzna wywierana wówczas na rolnictwo. Dlatego jeszcze w drugiej połowie XIX

Tabela 2

Liczba domów i izb mieszkalnych w poszczególnych wsiach
w latach 1825—1970

Nazwa wsi	Liczba domów mieszkalnych					Liczba izb		
	1825	1921	1950	1960	1970	1950	1960	1970
Bujały Gniewosze	29	52	67	80	69	168	176	209
Bujały Mikosze	22	37	53	70	61	136	175	189
Czekanów	1	32	70	77	74	185	206	249
Czortki	6	2	.	.	3	14	.	18
Dzierzby Szl.	46	70	98	98	112	211	240	309
Dzierzby Wł.		117	143	147	140	308	413	331
Gródek Dwór	62	8	49	48	45	132	173	132
Gródek Wieś		95	116	115	118	203	249	382
Jabłonna Lacka	32	46	91	112	124	250	312	446
Jabłonna Średnia		15	24	26	28	69	106	95
Jabłonna Stara	29	42	67	72	84	152	180	247
Krzemień Wieś	36	63	71	69	63	188	188	198
Krzemień-Zagacie			42	43	41	99	119	126
Ludwinów	—	3	80	87	8	187	233	23
Łuzki Wieś i Kol.	35	53	.	.	95	.	.	278
w tym Kol.	—	—	—	—	38	—	—	116
Mołożew Wieś i Dwór	24	56	83	87	81	192	209	250
w tym Dwór	—	—	—	—	34	.	.	100
Morszków	7	31	42	37	37	99	96	102
Niemirki	24	27	40	43	53	111	151	168
Nowomodna	22	35	53	57	31	125	137	134
Teofilówka	—	16	22	22	23	66	57	77
Toczyska Podborne	25	42	50	47	45	124	156	133
Toczyska Średnie	15	23	25	31	29	57	68	94
Tończa	3 ^a	13	22	20	20	48	46	55
Wieska Wieś	20	38	75	80	77	172	165	224
Wirów	28	56	74	70	89	246	228	279
w tym Kolonia
Wierzbice Guzy	14	13	24	19	19	50	53	59
Wierzbice Strupki	20	27	37	37	31	90	98	92
Władysławów	—	6	27	33	26	45	67	81
Razem	500	1018	1545	1627	1698	3727	4301	5196

a. Szacunek.

Zródło: zob. tab. 1

i na początku XX w. karczowano lasy i przeznaczano ziemie pod uprawę. Były to już użytki najmniej urodzajne, ale przy dużych nakładach pracy dawały minimum utrzymania. Stąd też wszystkie wsie rozbudowywały się. Wzrastała liczba domów mieszkalnych (tabela 2). Budowano je nie tylko przy głównych traktach, lecz także z dala od nich. Powstawały kolonie, przysiółki, wybudowania. W związku z tym dawna zwarta zabudowa wsi przybierała często formy nie uporządkowane pod względem urbanistycznym. Taki układ wsi pozostał do dnia dzisiejszego. Wiele gospodarstw rolnych oddalonych jest od dróg bitych, co utrudnia kontakt ze światem zewnętrznym i obniża efektywność gospodarowania.

Rok 1946 w zakresie zaludnienia gminy Jabłonna Lacka należy uznać za przełomowy. Od tego bowiem czasu ludność gminy powoli zmniejsza się. Jeśli w lutym 1946 r. liczba mieszkańców gminy wynosiła 8166, to już w 1950 r. o tysiąc mniej. Przez następne dziesięć lat liczba ludności w zasadzie się nie zmieniała, zaś w roku 1970 w stosunku do 1960 zmniejszyła się o około 500 osób. W 1973 r. gmina liczyła 6680 osób, a w końcu 1976 r. — 6163. Tak więc w okresie blisko 31 lat nastąpił spadek rzeczywisty liczby ludności o 2 tys. W całym okresie powojennym występował proces wyludniania się wsi gminy Jabłonna i obszarów podobnych. Interesujące wydaje się, że kiedy w latach 1950—1960 saldo ujemne odpływu ludności wiejskiej w Polsce w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wsi nie przekraczało 5, to i ludność omawianej gminy nie zmniejszyła się, zaś przy przyspieszonym odpływie w Polsce po roku 1970 nastąpił radykalny ubytek także w gminie Jabłonna Lacka⁵. Czynnikiem, które powodują spadek ludności, jest przede wszystkim popyt na siłę roboczą w ośrodkach miejskich oraz w pierwszych latach powojennych możliwości zagospodarowania ziem zachodnich i północnych łącznie z obejmowaniem nowych gospodarstw rolnych. Wchodzą tu w grę jeszcze inne czynniki, a między innymi wysokość dochodów i warunki życia i pracy. Rzecz zrozumiała, że w warunkach gminy Jabłonna ubytek mieszkańców wiąże się z odpływem ludności rolniczej. W latach 1950—1960 stan liczbowy ludności rolniczej nie uległ większej zmianie, natomiast w latach 1961—1970 ubytek ten wyniósł prawie tysiąc osób, a w ostatnich 6 latach można szacować, że objął dalsze 500 osób. Dane zawarte w tabelach 1 i 3 wskazują, że spadek liczby ludności nie dotyczył tylko 6 wsi, w których to w okresie 20 lat na-

⁵ Por. „Rocznik Statystyczny Województwa Warszawskiego”, 1974, s. 135, oraz dane zebrane w Departamencie Badań Demograficznych GUS. W latach 1960—1970 w przeliczeniu na 100 ludności wiejskiej saldo ujemne odpływu ze wsi wynosiło 5,3 w 1960 r., wzrosło do 10,6 w roku 1970, a w 1975 i 1976 r. przekroczyło 16. Por. „Rocznik Demograficzny”, 1977, s. 161.

Tabela 3

Ludność rolnicza i nierolnicza w poszczególnych wsiach
w latach 1950—1970

Nazwa wsi	Ludność rolnicza			Ludność nierolnicza		
	1950	1960	1970	1950	1960	1970
Bujały Gniewosze	310	279	242	3	15	16
Bujały Mikosze	253	256	227	8	5	20
Czekanów	309	327	309	12	13	23
Czortki	27	40	28	19	2	2
Dzierzby Szl.	374	368	375	7	7	38
Dzierzby Wł.	656	622	401	9	34	47
Gródek Dwór	200	250	141	3	6	17
Gródek Wieś	426	371	350	22	44	61
Jabłonna Lacka	297	298	274	137	178	274
Jabłonna Średnia	99	197	109	43	12	11
Jabłonna Stara	282	254	225	15	43	136
Krzemień Wieś	346	303	238	11	8	20
Krzemień-Zagacie	231	223	182	1	—	1
Ludwinów	•	•	38	—	—	2
Łuzki Wieś i Kol.	278	383	365	7	1	20
w tym Kol.	—	—	139	—	—	4
Mołożew Wieś i Dwór	341	328	293	8	16	19
w tym Dwór	—	—	128	—	—	1
Morsków	138	135	126	39	13	15
Niemirki	213	273	226	—	3	7
Nowomodna	222	235	185	3	2	17
Teofilówka	119	101	79	1	1	4
Toczyska Podborne	223	219	170	1	3	3
Toczyska Średnie	101	137	108	—	10	15
Tończa	71	81	65	6	1	5
Wieska Wieś	373	357	327	6	—	10
Wirów	402	367	305	171	48	160
w tym Kolonia	—	—	28	—	—	—
Wierzbice Guzy	82	86	77	2	—	2
Wierzbice Strupki	176	166	162	—	—	10
Władysławów	133	132	108	—	—	4
Razem	6682	6788	6030	534	465	964

Zródło: zob. tab. 1.

stąpił nawet przyrost ludności ogółem, w tym także w niektórych ludności rolniczej. Wydaje się, że są to wsie posiadające stosunkowo dobre gleby (Łuzki, Niemirki, Czekanów, Toczyska Średnie), pozwalające na takie uprawy, które przynoszą wyższe dochody. Przyrost ludności w Dzierzbach Szl. i Jabłonie związany był z funkcjami, jakie te wsie pełniły w układzie organizacyjnym wsi. Były one do 1972 r. siedzibami gromadzkich rad narodowych. Utrata tych funkcji przez Dzierzby wpły-

nie ujemnie na dalszy rozwój tej wsi, tym bardziej że leży ona daleko zarówno od Sokołowa, jak i Siemiatycz, zresztą z tym ostatnim miastem nie mając powiązań komunikacyjnych. Sąsiadujące z nią Dzierzby Wł. charakteryzowały się z kolei obok Czortek największym ubytkiem ludności, podobnie jak Krzemień i Teofilówka. Należy sądzić, że wsie o zabudowie rozproszonej, do tego o słabych glebach i leżące z dala od dróg o twardej nawierzchni odznaczają się największym ubytkiem ludności. Można domniemywać, że w tych wsiach zachodzi najszybciej proces starzenia się mieszkańców i występuje brak następców gospodarstw rolnych. W tych zresztą wsiach istnieją najgorsze warunki bytowe ludności⁶.

Wpływ migracji na proces wyludniania się wsi

W związku z tym, że o przyroście rzeczywistym ludności poszczególnych wsi i gmin decyduje przyrost naturalny oraz przyrost wędrowniczy, sprawą interesującą może być próba udzielenia odpowiedzi odnośnie wielkości oraz kierunków napływu i odpływu ludności gminy Jabłonna. Przeprowadzone badanie w latach 1972, 1974 i 1976 (tabela 4) wykazały,

Tabela 4

Migracje ludności gminy Jabłonna Lacka

1972			1974			1976		
napływ	odpływ	saldo	napływ	odpływ	saldo	napływ	odpływ	saldo
92	204	-112	65	159	-94	66	213	-147

Źródło: Badania własne.

że w roku 1972 i 1976 wystąpił większy odpływ niż w 1974. O odpływie ludności z rejonów rolniczych decydują m.in. czynniki zewnętrzne, jak zapotrzebowanie na pracowników w pozarolniczych działach gospodarki narodowej w miastach czy też innych regionach, bardziej atrakcyjnych od obecnego miejsca zamieszkania, relacje dochodów rejonu zamieszkania z rejonami imigracji, możliwości i perspektywy awansu, atrakcyjność pracy. Na mobilność siły roboczej oddziałują też czynniki wewnętrzne, jak sytuacja rodzinna, wysokość dochodów otrzymywanych z produkcji rolniczej, możliwość znalezienia pracy dodatkowej (przy niewystarczających dochodach) w miejscu zamieszkania, poziom wy-

⁶ Por. W. Rakowski, *Wpływ źródeł zarobkowania na warunki bytu ludności wiejskiej*. „Zeszyty Naukowe SGPiS”, 1971, nr 79.

kształcenia, stan cywilny i wiek osób. Otóż nie ulega wątpliwości, że z osób, które uczęszczają do szkół średnich, minimalny odsetek pozostaje w miejscu zamieszkania.

Jak wskazują wyniki spisu powszechnego w 1970 r., z ogółu ludności gminy, liczącej 15 lat i więcej, wyższe studia miało zaledwie 13 osób, szkołę średnią ukończyło 190, zasadniczą zawodową — 218, szkołę podstawową 1735, nie miało zaś ukończonej szkoły podstawowej aż 2800 osób dorosłych⁷, czyli więcej niż połowa. Dane te świadczą o tym, że wieś opuszczają głównie ludzie młodzi, posiadający przygotowanie do podjęcia pracy pozarolniczej, liczący 20—29 lat, w większości wypadków już nie powracają oni. Spośród kobiet znaczna liczba opuszcza wieś w wieku powyżej 50 lat, ale część z nich wraca po odchowaniu wnucząt u swych dzieci w miastach (tabela 5). W latach 1972 i 1976 w odplywie występowała zdecydowana przewaga kobiet, w 1974 r. zaś proporcje były mniej więcej równe w grupie kobiet oraz mężczyzn. Otóż każde ożywie-

Tabela 5

Ludność odplywowa gminy Jabłonna Lacka w 1976 r.
według grup wieku na tle ludności naplywowej

Treść	0—14	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50—59	60—64	65 i więcej	Razem
Odplyw ogółem	47	21	48	31	9	6	15	8	10	18	213
w tym											
kobiety	21	14	33	9	6	2	8	6	6	14	119
mężczyźni	26	7	15	22	3	4	7	2	4	4	94
Naplyw ogółem	8	5	15	14	4	2	3	1	—	14	66
w tym											
kobiety	2	5	7	6	2	1	2	1	—	13	39
mężczyźni	6	—	8	8	2	1	1	—	—	1	27
	w %										
Odplyw	22,1	9,9	22,5	14,6	4,2	2,8	7,0	3,7	4,7	8,5	100
Naplyw	12,1	7,6	22,7	21,1	6,1	3,0	4,5	1,5	—	21,3	100

Zródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów GUS.

nie gospodarcze wpływało w naszych warunkach na wielkość odplywu ludności. Zapotrzebowanie na pracowników było większe w 1972 r.

⁷ Dane: Ludność oraz zasoby mieszkaniowe według NSP 1970 r., GUS 1975, z. 1/36.

i 1976 (początek pięciolatki) niż w roku 1974, kiedy ograniczono w wielu działach gospodarki narodowej zatrudnienie, zwłaszcza kobiet. Ponadto lokalne zapotrzebowanie na żeńską siłę roboczą w Sokołowie było również ograniczone, zwłaszcza przy uwzględnieniu trudnej sytuacji mieszkaniowej w tym mieście. Rzecz charakterystyczna, że przewaga kobiet w odpływie była wysoka dla wychodźców przynoszących się na dalsze odległości, poza były pow. sokołowski. Przyjmując odpływ ludności z gminy Jabłonna w latach 1972, 1974 i 1976 za 100%, to odpowiednio do Sokołowa przeniosło się: 15,0%, 21,4% i 8,5%, do Warszawy zaś odpowiednio: 9,6%, 13,7% i 17,8%. Duża liczba ludności z gminy Jabłonna przeniosła się w 1976 r. do miast i wsi województwa stołecznego, gdzie osiedlał się w 1976 r. co trzeci wychodźca z tej gminy. Nie wielką — jak dotychczas — rolę jako miejsce osadnictwa dla ludności gminy odgrywało miasto Siedlce, przy czym, jak wskazują dane zawarte w tabeli 6, do tego ośrodka, podobnie jak do Warszawy, emigracja nosiła charakter rodzinny.

Tabela 6

Podstawowe kierunki odpływu ludności gminy Jabłonna Lacka w 1976 r.

Kierunki odpływu	Kobiety	Mężczyźni	Dzieci i młodzież do lat 18	Razem
Warszawa	20	13	5	38
inne miasta woj. stołecznego	15	7	1	23
gminy woj. stołecznego	7	3	3	13
m. Siedlce	3	3	3	9
m. Mińsk Maz.	1	1	—	2
m. Garwolin	1	1	—	2
m. Węgrów	—	1	—	1
m. Łuków	—	1	—	1
m. Ostrołęka	2	—	—	2
m. Sochaczew	1	—	1	2
Łódź	1	1	—	2
Poznań	2	—	1	3
Białystok	—	2	—	2
Lublin	—	—	—	—
Olsztyn	—	1	—	1

Zródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów GUS.

Natomiast w miastach strefy podmiejskiej Warszawy osiedlają się osoby samotne. W 1976 r. z ogółu ludności odpływowej 54% osiedliło się w miastach (tabela 7).

Tabela 7

Migracje ludności gminy Jabłonna Lacka w 1976 r.
według klas miejscowości

ODPŁYW

Wyszczególnienie	Do miast według liczby mieszkańców w tysiącach						Razem		Ogółem
	powyż. 100	20-50	10-20	5-10	2-5	poniżej 2 tys.	miasto	wieś	
Ogółem	48	28	35	2	1	1	115	98	213
w tym									
mężczyźni	18	8	14	1	—	—	41	28	69
kobiety	24	15	20	1	1	1	62	39	101
dzieci i młodzież do lat 18	6	5	1	—	—	—	12	31	43

NAPŁYW

Ogółem	3	1	7	7	1	1	20	46	66
w tym									
mężczyźni ^a	1	1	2	3	1	—	8	13	21

a. Nie obejmuje dzieci i młodzieży do lat 18, przemieszczających się łącznie z rodzicami.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów GUS.

Przyjmując z kolei populacje kobiet odpływających za 100%, to w miastach osiedliło się 59% i odpowiednio mężczyzn 53%, dzieci i młodzieży do 18 lat tylko 28%. Jak z tego wynika, osoby z dziećmi przemieszczają się głównie w ramach terenów wiejskich, co wiąże się poniekąd z rolniczym charakterem tej gminy, usamodzielnianiem się rodzin i nabywaniem gospodarstw rolnych. Warto dodać, że udział dzieci i młodzieży w populacji emigrantów w 1974 r. był znacznie niższy (17,0%) niż w 1976 r. (20,2%), co mogłoby wskazywać na pewien proces starzenia się ludności tej gminy. Ze względu na małą atrakcyjność osiedleńczą gmina wykazuje ujemny bilans wymiany nie tylko z miastami (wyjątek małe miasta), lecz także z terenami wiejskimi (tabela 7).

Konsekwencje demograficzne i ekonomiczne nadmiernego odpływu ludności

Z uwagi na to, że ubytek dotyczy głównie osób młodych i zachodzi od dłuższego już czasu w gminie Jabłonna Lacka, jak i innych byłego pow. sokołowskiego, następuje szybko proces starzenia się ludności wiejskiej. Wystarczy porównać strukturę wieku ludności w 1970 r. omawianej gminy z ludnością gminy Dębe Wielkie, leżącą blisko granic War-

szawy (tabela 8), aby się przekonać o wpływie migracji na sytuację demograficzną.

Najmniejsze różnice demograficzne między gminą Jabłonna Lacka a gminą Dębe Wielkie występują w grupie wieku 30—39 lat oraz 50—59 lat, przy czym do lat 39 jest względna przewaga populacji w gminie Dębe Wielkie, natomiast powyżej — w gminie Jabłonna. Rzecz charakterystyczna, że odsetek dzieci do lat 14 w gminie Jabłonna w 1970 r. był prawie taki sam jak w miastach woj. siedleckiego, natomiast w grupach wieku 15—19 był przeszło dwukrotnie niższy.

Odływ ludności z gminy powoduje pogarszanie się sytuacji demograficznej terenów wiejskich, zwłaszcza rolniczych, o niskich dochodach, a polepszenie sytuacji demograficznej miast szybko rozwijających się, ewentualnie ich stref podmiejskich.

Proces wyludniania się terenów wiejskich objął w ostatnich latach

Tabela 8

Struktura wieku ludności gminy Jabłonna Lacka na tle gminy Dębe Wielkie i miast woj. siedleckiego

Wysze- gólnienie	Ogółem	0—14	15—19	20—29	30—39	40—49	50—54	55—59	60—64	65 i więcej
Gmina Jabłonna Lacka	100,0%	24,4	6,6	10,4	11,4	15,5	5,7	5,9	6,5	13,6
Miasta woj. siedleckiego	100,0%	24,9	14,0	15,5	13,6	12,0	3,7	4,2	4,1	8,0
Gmina Dębe Wielkie	100,0%	28,0	11,8	15,4	12,0	11,9	4,5	4,7	4,0	7,7

Zródło: Obliczenia własne na podstawie: *Ludność oraz zasoby mieszkaniowe według NSP 1970 r.* GUS 1975, z. 1/36.

większość ziem Polski, ale jak wykazują dane w tabeli 9, przebiega on szybciej w gminach oddalonych od miast. Nadmierne wyludnianie się gmin powoduje nie tylko skutki demograficzne, lecz także ekonomiczne i społeczne, ponieważ starzenie się ludności prowadzi do spadku aktywności zawodowej i społecznej, spadku dochodów, pogarszania się warunków życia i ogólnego zmniejszania się produktywności ziemi i pracy w rolnictwie.

Należy nadmienić, iż gmina Jabłonna Lacka poprzez nakłady wydatkowane na reprodukcję ludności ponosi znaczne koszty na rzecz rozwoju regionów wysoko rozwiniętych gospodarczo, dokąd ta ludność odpływa. Aby obliczyć te nakłady, należy dokonać szacunku odpływu ludności w latach 1946—1976. Zakładając, że przyrost naturalny w okre-

Tabela 9

Zmiany w zaludnieniu poszczególnych gmin byłego pow. sokołowskiego
w latach 1946—1976

Jednostka administracyjna	Ludność ogółem					
	1946	1950	1960	1970	1973	1976
Bielany	5 816	5155	5173	5050	4823	4754
Ceranów	4 930	4462	4398	3818	3620	3435
Jabłonna Lacka	8 166	7080	7241	6678	6470	6163
Kosów Lacki	10 803	9655	9869	9031	8620	8118
Repki	9 279	8423	8207	7758	7458	7321
Sabnie	6 326	5688	5555	5232	5070	5027
Sokołów Podlaski	7 729	7157	8370	8161	7800	7703
Sterdyń	8 319	7394	7359	6852	6580	6366
Dębe Wielkie	5 106	5567	6775	7373	.	7159

Z r ó d ł o: Dla 1976 opracowanie własne na podstawie materiałów GUS.

Dla pozostałych lat: *Ludność i zasoby mieszkaniowe w latach 1946—1974*, GUS 1976, s. 282—288.

się 1946—1950 wynosił tu 1,2%, w latach 1951—1960 — 1,4%, a w 1961—1970 — 0,7% i w latach 1971—1976 sięgał 0,5%, przyrost naturalny w liczbach bezwzględnych w poszczególnych okresach (w zaokrągleniu) przedstawia się następująco:

Okres	Przyrost naturalny
1946—1950	500
1951—1960	1000
1961—1970	500
1971—1976	220

Można zatem przyjąć, że gminę Jabłonnę w okresie powojennym w wyniku emigracji i niekorzystnego salda wędrownego ludności opuściło netto 4200 osób (2200 z przyrostu naturalnego i 2000 ubytek rzeczywisty). Tak więc wkład gminy w rozwój społeczno-gospodarczy kraju daje się sprowadzić nie tylko do wytwarzania produkcji rolniczej, lecz także poprzez dostarczanie rąk do pracy ośrodkom przemysłowym.

4200 osób oznacza w przeliczeniu na 1000 ludności zamieszkałej w 1946 r. — 514 emigrantów, a w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych — 40 osób. Na ludność opuszczającą wieś gmina Jabłonna poniosła pewne koszty związane z wychowaniem, kształceniem, wydatkami na żywność, odzież, ubranie itd. Licząc, że wydatki te trzeba było ponosić przez 15 lat, przyjmując 20 tysięcy złotych rocznie na każdą osobę opuszczającą ten teren, otrzymamy około 1,5 mld złotych. Są to koszty oczywiście szacunkowe, które poniosła ludność gminy Jabłonna na rzecz innych regionów. Są one zawarte w wartości siły roboczej, jaka opuściła tę gminę. Uzmysłowanie sobie tego faktu pozwoli również na wytłuma-

czenie gorszych warunków życia ludności wiejskiej niż miejskiej. Dodać też należy, że prócz tego ludność pozostająca na wsi ponosi często także koszty związane z osiedlaniem się emigrantów (członków rodziny) w nowym miejscu zamieszkania. Tak więc emigracja ludności oznacza także odpływ kapitału w postaci wartości siły roboczej i przepływu gotówki do miejsc zamieszkania emigrantów. Wydatki te obniżają z kolei warunki bytowe ludności rolniczej.

Z punktu widzenia interesów gminy ważną sprawą jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy obecny stopień wyludniania się wsi nie zagraża procesowi produkcyjnemu w rolnictwie. Otóż w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych sytuację w tym zakresie przedstawiają dane w tabeli 10.

Tabela 10

*Ludność rolnicza na 100 ha użytków rolnych
w gminie Jabłonna Lacka*

Rok	Ogółem	W tym zawodowo czynni	Z tego mężczyźni
1950	60	40	20
1960	61	40	20
1970	51	35	17
1976 (szacunek)	42	27	12

W całym byłym pow. sokołowskim na 100 ha użytków rolnych w 1970 r. przypadło 37 zawodowo czynnych, w tym 17 mężczyzn. Podczas gdy w byłym pow. ciechanowskim zatrudnienie mężczyzn wynosiło 13. Należy jednak wziąć pod uwagę nie tylko zatrudnienie na 100 ha użytków rolnych, lecz także jakość siły roboczej i wyposażenie jej w środki trwałe, ułatwiające pracę i usprawniające proces produkcyjny. Oparcie się na danych Głównego Urzędu Statystycznego w tym zakresie jest mylące, ponieważ do zawodowo czynnych wlicza się zarówno osoby faktycznie pracujące, jak też osoby pomagające od czasu do czasu w okresie spiętrzenia prac lub też pracujące z uwagi na zaistniałą sytuację rodzinną. Dotyczy to zwłaszcza pracy kobiet zajmujących się wychowaniem dzieci i prowadzeniem gospodarstwa domowego, ludzi w podeszłym wieku. Można oczywiście przyjąć, że kobiety i starcy uczestniczą w produkcji rolniczej. Wynika to raczej z zacofania wsi i odbywa się kosztem pozostałych członków rodziny, a między innymi kosztem dzieci (brak czasu na opiekę, wychowanie, gotowanie posiłków), zdrowia (brak czasu na higienę), wyglądu, estetyki domu i otoczenia.

Tak więc zatrudnienie w rolnictwie przy obecnej strukturze wielko-

ściowej gospodarstw, ich wyposażeniu w maszyny i urządzenia oraz aktualnym stanie jakościowym siły roboczej, jak również przy ciągle wzrastającej produkcji globalnej rolnictwa należałoby uznać jako próg, którego nie można przekroczyć, jeśli nie dokona się innych zabiegów. Dal-
szy odpływ siły roboczej przy niespełnieniu pewnych warunków może bowiem doprowadzić do obniżenia efektywności rolnictwa i niewywiązania się gminy z nakładanych na nią obowiązków w zakresie dostarczania produktów rolnych. Należy sądzić, że nawet mechanizacja rolnictwa niewiele poprawi sytuację w zakresie wzrostu produkcji rolniczej, jeśli obecna struktura wieku ludności i jej poziom wykształcenia nie polepszą się. Czynniki ludzki w rolnictwie może stanowić większą barierę rozwoju niż w przemyśle, albowiem proces produkcyjny ze względu na swój charakter jest mimo wszystko bardziej skomplikowany. Z uwagi na możliwości przekazywania gospodarstw rolnych za rentę na rzecz państwa należy się także liczyć z dalszym przyspieszeniem odpływu ludności z rolnictwa w podeszłym wieku. Stwarza to z kolei nowe problemy dla władz nie tylko w zakresie właściwego zagospodarowania ziemi, lecz także przebudowy osadnictwa i rozwoju budownictwa mieszkaniowego dla tej części ludności, która chce opuścić dotychczas użytkowane gospodarstwa rolne.